

STATUS PRAWNY POLSKIEJ AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI

MARCIN GUBAŁA *

DOI: 10.26399/iusnovum.v17.3.2023.25/m.gubala

STRESZCZENIE

Celem opracowania jest analiza statusu prawnego Polskiej Akademii Umiejętności, organizacji funkcjonującej jako podmiot systemu szkolnictwa wyższego i nauki. W opracowaniu skoncentrowano się na zagadnieniach dotyczących genezy Akademii, jej formy prawnej, roli, jaką Akademia pełni jako podmiot systemu szkolnictwa wyższego i nauki, a także na uprawnieniach i obowiązkach tego podmiotu, wynikających z przepisów prawa. Ustalenia przedstawione w artykule pozwoliły na sformułowanie wniosków odnośnie do statusu prawnego Akademii, przede wszystkim na stwierdzenie, że jest ona osobą prawną, funkcjonującą w formie prawnej stowarzyszenia (rejestrowego), a jednocześnie organizacją wprost zaliczoną przez ustawodawcę do kategorii podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki. Jednocześnie w opracowaniu wskazano na przesłanki uzasadniające zaliczenie Akademii do katalogu podmiotów tego systemu, przede wszystkim na wyjątkowy dorobek Akademii w obszarze prowadzenia działalności naukowej i popularyzowania jej wyników, a także uniwersalność podejmowanych aktywności, tradycję i renomę w środowisku naukowym.

Słowa kluczowe: Polska Akademia Umiejętności, szkolnictwo wyższe, nauka, stowarzyszenia

LEGAL STATUS OF THE POLISH ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES

ABSTRACT

The aim of this article is to analyse the legal status of the Polish Academy of Arts and Sciences, an entity operating within the system of higher education and science. The study explores the Academy's origins, its legal form and role it plays within the system of higher education and science, and its rights and obligations under the law. The findings presented in the paper allow for drawing conclusions on the legal status of the Academy, in particular recognising that it

* dr, radca prawny, legislator, adiunkt na Wydziale Prawa i Administracji w Uniwersytecie WSB Merito w Gdańsku (Polska); e-mail: edgu@o2.pl, ORCID: 0000-0001-8443-3206



is a legal person functioning in the legal form of a (registered) association, and at the same time an organisation directly included by the legislator in the category of entities of the system of higher education and science. The study indicates the reasons justifying the Academy's inclusion in the catalogue of entities of this system, primarily its exceptional achievements in the field of scientific activities and popularising their results, as well as the universality of undertaken activities, tradition and reputation within the scientific community.

Keywords: Polish Academy of Arts and Sciences, higher education, science, associations

WSTĘP

Przedmiotem opracowania są zagadnienia dotyczące statusu prawnego Polskiej Akademii Umiejętności (dalej: PAU). W polskim porządku prawnym brak powszechnie obowiązującego aktu prawnego, który regulowałby w sposób odrębny i kompleksowy materię organizacji (ustroju) i funkcjonowania tej instytucji. Regulacje przewidujące uprawnienia i obowiązki PAU są rozsiane po systemie prawa, przy czym znaczna część tych przepisów należy do sfery szkolnictwa wyższego i nauki, co jest naturalne, jeśli weźmie się pod uwagę zadania, jakie wykonuje PAU.

W mojej ocenie zbadania wymaga forma prawna, w której funkcjonuje PAU, a także to, jak kształtowała się ewolucja tej instytucji. Do zagadnień interesujących z tego punktu widzenia należy również to, jaką rolę odgrywa PAU jako podmiot tego systemu, tzn. jakie uprawnienia i obowiązki odnoszą się do PAU w związku z funkcjonowaniem tej instytucji w obszarze polskiej nauki. Kwestią, którą należy także zgłębić, są obowiązki i uprawnienia dotyczące PAU w innych obszarach. Moim zdaniem przeanalizowanie tych zagadnień pozwoli na udzielenie odpowiedzi na pytanie o formę prawną PAU, o jej rolę wynikającą z systemu prawa oraz o to, z jakiego powodu ustawodawca wyróżnił PAU jako instytucję związaną z polskim systemem szkolnictwa wyższego i nauki.

W pracy posłużono się przede wszystkim metodą dogmatycznoprawną, polegającą na analizie regulacji mających za swój przedmiot funkcjonowanie PAU i innych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki. Sięgnięto także, w niezbędnym zakresie, po metodę historycznoprawną, w odniesieniu do zagadnień związanych z genezą PAU i jej ewolucją organizacyjną i prawną.

GENEZA PAU

Korzeni PAU należy poszukiwać pod koniec XVIII w. W 1776 r. Hugo Kołłątaj sformułował ideę reformy Uniwersytetu Jagiellońskiego „i utworzenia instytucji zajmującej się badaniami naukowymi. Projekt Kołłątaja przewidywał w miejsce tradycyjnych czterech wydziałów uniwersyteckich: filozofii, prawa, medycyny i teologii, utworzenie pięciu akademii”¹. W 1809 r.:

¹ J. Dybiec, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Kraków 1993, s. 7.

książę Józef Poniatowski (...), zając się na rzecz Księstwa dawną stolicę Polski Kraków, znajdujący się wówczas pod rządami Austrii, w statucie nadanym w r. 1809 Uniwersytetowi Jagiellońskiemu przewidywał – idąc za myślą Hugona Kołłątaja – utworzenie przy nim instytucji, która by, zorganizowana na wzór Instytutu francuskiego jako „Instytut Akademicki Krakowski”, zajęła się wszechstronnym popieraniem rozwoju nauk. Myśli w czyn nie udało się wówczas wprowadzić².

W 1815 r. w Krakowie zawiązało się Towarzystwo Naukowe Krakowskie. Towarzystwo to „powstało z inicjatywy rektora Uniwersytetu Krakowskiego Walentego Litwińskiego na mocy statutu uchwalonego 24 lipca 1815 r. na sesji Rady Rektorskiej. Było jedną z najstarszych, obok Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Towarzystwa Naukowego w Toruniu, instytucją naukową o charakterze ogólnym na ziemiach polskich, a w latach 1832–1856 jedynym tego typu stowarzyszeniem”³. Zadaniem tej organizacji było „krzewienie wiadomości z zakresu nauk i sztuk oraz troska o zabytki historii i piśmiennictwa polskiego”⁴, a statut organizacji głosił w tym zakresie, że celem jej działania było „pomnożenie wszelkich nauk, rozszerzenie światła, rozkrzewienie sztuki przemysłu i kunsztów w narodzie”⁵.

W dniu 2 maja 1871 r., na mocy reskryptu cesarza Franciszka Józefa I, doszło do przekształcenia towarzystwa w Akademię Umiejętności. Inicjatorem powstania tej instytucji był Józef Majer – lekarz, fizjolog, antropolog, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i prezes Towarzystwa Naukowego Krakowskiego⁶. Akademia powstała staraniem księcia Jerzego Lubomirskiego i hrabiego Alfreda Potockiego; ten ostatni był w latach 1870–1871 prezesem rady ministrów (prezydentem-ministrem) Austrii. Jak się wskazuje, „Józef Majer znalazł sposobność zwrócenia jego uwagi, równie na ważność tej Instytucji, jak na odpowiednie temu zadaniu stanowisko i środki; jak wreszcie na jedyny sposób zaradzenia temu, przez nadanie Towarzystwu Naukowemu Krakowskiemu rangi Zakładu Publicznego, jakie mają Akademie”⁷. Od dnia 2 maja 1871 r. do 3 maja 1872 r. następowało przekształcanie Towarzystwa Naukowego Krakowskiego w Akademię Umiejętności. W dniu 29 kwietnia faktycznie zakończyło działalność Towarzystwo Naukowe Krakowskie⁸. Z kolei 16 lutego 1872 r. statut Akademii uzyskał zatwierdzenie cesarza (został on zresztą przygotowany przez członków Towarzystwa); stosownie do statutu „członkowie Towarzystwa Naukowego wybrali spośród siebie pierwszych 12 członków Akademii. W końcu tegoż roku zorganizowano wydziały, w początkach następnego odbyło się pierwsze posiedzenie publiczne, poświęcone 400. rocznicy urodzin Kopernika, posiedzenie inauguracyjne z wielką uroczystością, w obecności władz, 7 maja 1873 r.”⁹.

² S. Kutrzeba, *Polska Akademia Umiejętności: 1872–1937*, Kraków 1938, s. 1.

³ M. Maciuk, M. Mrówka, *Wokół 200. rocznicy powołania Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815–1872)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2016, t. 22, s. 240.

⁴ E. Danowska, *Akademia Umiejętności – Polska Akademia Umiejętności. Czas przełomu po odzyskaniu niepodległości*, „Rocznik Biblioteki Kraków” 2018, r. II, s. 151.

⁵ M. Maciuk, M. Mrówka, *Wokół 200. rocznicy powołania...*, op. cit., s. 240.

⁶ Zob. Z. Sławoj, *Polska Akademia Umiejętności w służbie narodu*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 13, s. 88.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, s. 89.

⁹ S. Kutrzeba, *Polska Akademia...*, op. cit., s. 2.

Akademia funkcjonowała prawie bez zmian (zwiększono jedynie liczbę członków) do czasu odzyskania niepodległości przez Polskę. Była to nie tylko instytucja naukowa, lecz również patriotyczna, która „czuła się instytucją polską, skupiając polskich uczonych bez względu na miejsce ich zamieszkania i przynależność państwową. Wszyscy mogli brać udział w jej pracach, a także uczestniczyć w dorocznych walnych zgromadzeniach, które odbywały się 3 maja, by symbolicznie uczcić kolejną rocznicę uchwalenia Ustawy Rządowej w 1791 roku”¹⁰. Jak się zauważa, „Do 1918 roku Akademia Umiejętności była największym towarzystwem naukowym na ziemiach polskich i prowadzącym najszerzą działalność naukową”¹¹. Było więc czymś naturalnym, że po odrodzeniu się Rzeczypospolitej instytucja ta zaczęła funkcjonować jako Polska Akademia Umiejętności. Formalnie do zmiany w tym zakresie doszło 22 listopada 1919 r., na skutek nadania organizacji, przez Naczelnika Państwa, nowego statutu¹². PAU była, stosownie do przepisów statutu, instytucja użyteczności publicznej i pozostawała pod opieką naczelnika Państwa Polskiego (później „pod opieką władz Państwa, w szczególności pod protektoratem Prezydenta Rzeczypospolitej, do którego należy zatwierdzanie wyborów na członków zagranicznych, zarówno czynnych, jak korespondentów, prezesa, wiceprezesów i sekretarza generalnego”¹³). W pierwszych latach funkcjonowania w odrodzonej Polsce PAU borykała się z problemami finansowymi, w związku z czym „z wydatniejszą pomocą Akademii przychodził Rząd Polski poprzez subwencje z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Jednak po uzyskaniu majątków żywieckich i wybuchu wielkiego kryzysu na giełdzie nowojorskiej dotacja została ograniczona do 70 000 zł rocznie”¹⁴. Sytuacja finansowa PAU poprawiła się dopiero po tym, gdy pozyskała ona majątek ziemski; dobra te „dzieliły się na cztery części: arcyksięcia Karola Stefana Habsburga, Pawła Tyszkowskiego, Władysława Józefa Fedorowicza i Stanisława Sozańskiego”¹⁵.

Po wybuchu II wojny światowej PAU i jej członkowie stali się celem prześladowań: „Celem Niemców była likwidacja Akademii, zwolniono urzędników, zredukowano lokale muzeów, które stały się magazynami użytymi na składy różnych zbiorów naukowych”¹⁶. Podjęto działania konspiracyjne, niemniej bilans wojny był dla PAU tragiczny: „Straciła swe majątki będące podstawą działalnością, tylko nieznacznie ucierpiały zbiory biblioteczne i muzealne (...) w czasie wojny zmarło lub zginęło z rąk okupanta 70 członków”¹⁷. Po zakończeniu wojny okazało się, że PAU nie była potrzebna nowej władzy w Polsce, w związku z czym zostały podjęte działania zmierzające do ograniczenia, a docelowo zapewne także likwidacji tej instytucji, w szczególności w związku z nasilającymi się tendencjami centralizacyjnymi i opresją ideologiczną. W dniu 21 czerwca 1951 r. „walne zgromadzenie przyjęło

¹⁰ E. Danowska, *Akademia Umiejętności...*, op. cit., s. 152.

¹¹ Ibidem.

¹² Por. S. Kutrzeba, *Polska Akademia...*, op. cit., s. 3.

¹³ Ibidem, s. 4.

¹⁴ P. Biliński, T. Skrzyński, *Zarząd majątkami Polskiej Akademii Umiejętności w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2010, t. VIII, s. 282.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ J. Dybiec, *Polska Akademia...*, op. cit., s. 13.

¹⁷ Ibidem, s. 14.

uchwałę o przekazaniu Polskiej Akademii Nauk swoich placówek i majątku”¹⁸. Po 1952 r. PAU „zaczęła zamierać, w miarę jak PAN przejmowała jej agendy”¹⁹. Próbę reaktywowania PAU podjęto po 1956 r., jednak starania te nie osiągnęły celu.

Po rozpoczętej transformacji ustrojowej w 1989 r. PAU wznowiła działalność, najpierw poprzez odtworzenie struktur i agend organizacji, a następnie przez przywrócenie działalności naukowej i wydawniczej²⁰. PAU została odtworzona (w sensie faktycznym) przez grupę „członków na podstawie dawnego statutu, z zachowaniem ciągłości organizacyjnej i odwołując się do tradycyjnych form działania”²¹.

Należy z tego, w mojej ocenie, wyciągnąć kilka wniosków. Po pierwsze, bez wątplenia można dostrzec prawną ciągłość PAU przynajmniej od 1872 r., tj. od momentu, w którym doszło do zawiązania Akademii Umiejętności na bazie Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Na przestrzeni dziesięcioleci dochodziło do przekształceń ustrojowo-organizacyjnych, jednak w żadnym momencie PAU nie została postawiona w stan likwidacji (choć po II wojnie światowej władze komunistyczne podejmowały wiele działań zmierzających do faktycznego zamknięcia działalności tej instytucji). Po drugie, trzeba uznać, że PAU funkcjonowała jako instytucja naukowa, której głównym zadaniem było prowadzenie prac badawczych i towarzyszącej im działalności popularyzatorskiej. Zasadniczy profil tej organizacji był niezmienny, co pozwala na stwierdzenie, że PAU od początku swej działalności była towarzystwem naukowym, skupiającym wybitnych przedstawicieli polskiego środowiska naukowego i funkcjonującym na rzecz społeczeństwa. Po trzecie, zwraca uwagę niepubliczny charakter tej instytucji. Choć bowiem funkcjonowała ona w różnorodnych warunkach prawnoustrojowych, to nie była agendą administracyjną, lecz niezależną (w granicach przewidzianych przez prawo) od aparatu państwa organizacją, posiadającą własny majątek i samodzielnie określającą zakres własnych zadań. Po czwarte, należy wskazać, że na przestrzeni dziesięcioleci istotną zasadą odnoszącą się do funkcjonowania PAU był korporacyjny charakter tej organizacji. Podstawowym jej substratem były osoby fizyczne (wybitni polscy naukowcy), związane z PAU więzami członkostwa.

Ustalenia te, związane z historyczną rolą PAU, pozwalają na przejście do omówienia zagadnień związanych z formą prawną, w jakiej ta instytucja funkcjonuje obecnie.

FORMA PRAWNA PAU

Na początku tej części rozważań należy podnieść, że w polskim porządku prawnym nie ma aktu normatywnego o charakterze powszechnie obowiązującym, którego przedmiotem byłby status prawny PAU jako indywidualnie oznaczonej instytucji. Oznacza to, że regulacji, na podstawie których funkcjonuje PAU, należy poszukiwać

¹⁸ Ibidem, s. 22.

¹⁹ Ibidem, s. 23.

²⁰ Zob. <https://pau.krakow.pl/index.php/pl/akademia/historia> (dostęp: 24.08.2022).

²¹ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Akademia-Umiejtnosci;3959726.html> (dostęp: 24.08.2022).

wśród rozwiązań poświęconych podmiotom określonym rodzajowo. Aby jednak stwierdzić, które przepisy mają zastosowanie do PAU, trzeba zbadać charakter tej instytucji, biorąc pod uwagę rozwiązania prawno-organizacyjne, obowiązujące w jej ramach. Podstawą analizy w tym zakresie będą unormowania statutu PAU.

Jeśli chodzi o kwestię ciągłości prawnej PAU, należy przywołać przepis § 1 statutu, który stanowi, że Akademia Umiejętności w Krakowie, która w 1872 r. powstała z Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, założonego w 1815, nosi od chwili odrodzenia Państwa Polskiego nazwę: Polska Akademia Umiejętności. Przepis ten jest w mojej ocenie potwierdzeniem zaprezentowanego wyżej wywodu, dotyczącego historycznych (ale także organizacyjno-prawnych) korzeni PAU. Zwraca uwagę nawiązanie do Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, jako owej „organizacji-matki”, od której wywodziły się najpierw Akademia Umiejętności, a następnie – PAU. Potwierdza się także i to, że PAU sięga korzeniami bezpośrednio Akademii Umiejętności, a jedyną okolicznością, która miała znaczenie z punktu widzenia następstwa PAU, było to, że doszło do zmiany nazwy tej organizacji. Istotna jest jeszcze jedna okoliczność: w przywołanym przepisie nie wskazuje się na żaden okres przerwy w funkcjonowaniu PAU (mowa o czasach, w których władze komunistyczne *de facto* wygasily działalność tej organizacji), co potwierdza ciągłość tej organizacji w wymiarze formalnym.

W zakresie zadań PAU należy wskazać na § 2 i 5 statutu. Przepis § 2 zdanie pierwsze stanowi, że PAU jest instytucją powołaną do pielegnowania nauki i kultury; § 5 głosi, że PAU ma za zadanie: twórczą pracę w Polsce popierać i ułatwiać, do pracy tej zachęcać, o ile możliwości ją zespałać i łączyć, gdy potrzeba, nią kierować, o ile podobna, ją nagradzać²². Można stwierdzić, że ciągłość, o której mowa, wyraża się również w zakresie zadań PAU, który koncentruje się na wspieraniu prowadzenia działalności naukowej i popularyzowaniu nauki. PAU utrzymuje zatem profil swego działania, pozostając wyspecjalizowaną instytucją działającą na rzecz rozwoju polskiej nauki.

Z uregulowań statutowych wynika również to, że PAU pozostaje instytucją odrębną od aparatu administracyjnego. Przemawia za tym kilka okoliczności. Po pierwsze, jak stwierdza się w § 3 statutu, PAU ma charakter osoby prawnej. Unormowanie to nie jest, w mojej ocenie, precyzyjne. Rozwiązanie przyjęte w polskim porządku prawnym opiera się na normatywnej metodzie regulacji osób prawnych; „Osobowość prawną mają więc – poza Skarbem Państwa – tylko takie jednostki organizacyjne, którym osobowość tę przyznają szczególne przepisy. Osoby prawne są określonymi jednostkami organizacyjnymi, które zostają dzięki atrybutowi osobowości prawnej wyposażone w zdolność prawną i zdolność do czynności

²² Przepis precyzuje ponadto, że PAU w szczególności ma za zadanie owoce polskiej pracy twórczej utrzymywać, zabezpieczać i chronić oraz nauce i kulturze powszechnej uprzystępniać, tudzież utrzymywać ich łączność ze światem zagranicznym; w porozumieniu z polskimi towarzystwami i instytucjami naukowymi i kulturalnymi, i przy ich współpracy ma obowiązek: rozpoczynać, organizować i wieść przedsięwzięcia naukowe i kulturalne, które winny być dokonywane wspólnymi siłami polskich uczonych i twórców kultury; w sprawach mających związek z nauką i kulturą, ilekroć w ich interesie uzna za właściwe, ma obowiązek występować wobec Władz Państwa z postulatami, uwagami lub życzeniami albo też wobec społeczeństwa publicznie podnosić swój głos.

prawnych”²³. Oznacza to, że na gruncie prawa polskiego funkcjonują jednostki organizacyjne posiadające osobowość prawną oraz pozostałe jednostki, które tego rodzaju przymiotem się nie charakteryzują. Osobowość prawna jest przy tym pochodną rozstrzygnięcia prawodawcy, a sama jednostka nie może sobie nadać osobowości ani jej ograniczyć na mocy aktu wewnętrznego. W tym kontekście trzeba stwierdzić, że formuła użyta w przywołanym przepisie statutu może być uznana za nie do końca spójną z aktualnymi rozwiązaniami prawnymi wynikającymi z prawa powszechnie obowiązującego. Zamiast posługiwania się sformułowaniem „ma charakter osoby prawnej”, należałoby wprost wskazać, że PAU posiada osobowość prawną. Stwierdzenie, że jakiś podmiot „ma charakter” osoby prawnej może sugerować, że nie posiada on osobowości prawnej, ale charakteryzuje się niektórymi cechami właściwymi jednostkom o tego rodzaju statusie. Jakkolwiek zrozumiałe jest (z uwagi na pielegnowanie tradycji PAU) posługiwanie się w akcie organizacyjnym terminologią zaczerpniętą z dawniejszych porządków prawnych, to w mojej ocenie akurat w części tego aktu odnoszącej się do statusu prawnego organizacji należałoby uwzględnić kwestię spójności z aktualnie obowiązującymi regulacjami. Niezależnie jednak od kwestii terminologicznych, warto podnieść, że z § 3 statutu moim zdaniem wynika, iż PAU jest podmiotem samodzielnym; ma to związek nie tylko z sygnalizowaną przez ten przepis podmiotowością prawną PAU, ale także z tym, że nazywa, choć nie wprost, PAU organizacją samorządną, zatem samodzielnie ustalającą zasady swojego funkcjonowania.

Po drugie, analiza statutu PAU prowadzi do wniosku, że w sposób samodzielny i co do zasady niezależny od władz publicznych organizacja ta kreuje swoje organy i samodzielnie ustala ich skład osobowy²⁴. Niemniej także w tym względzie trzeba dostrzec te elementy uregulowań statutowych, które przewidują swoiste formy wpływu organów władz publicznych na funkcjonowanie PAU w wymiarze ustrojowym. W szczególności należy zwrócić uwagę na przepis § 20 statutu, w myśl którego Prezes Polskiej Akademii Umiejętności wybiera Walne Zgromadzenie na trzy lata spośród członków czynnych, w tajnym głosowaniu, bezwzględną większością głosów. Wiceprezesów PAU wybiera Walne Zgromadzenie na trzy lata spośród członków czynnych (z zachowaniem przepisu § 7), bezwzględną większością głosów, w głosowaniu tajnym. Sekretarza Generalnego PAU wybiera Walne Zgromadzenie na trzy lata spośród członków czynnych, bezwzględną większością głosów, w głosowaniu tajnym. Wybór Prezesa, Wiceprezesów i Sekretarza Generalnego wymaga zatwierdzenia Prezydenta RP. Regulacja ta z jednej strony zobowiązuje PAU do występowania do Prezydenta RP w sprawie zatwierdzenia wyboru piastunów funkcji organów, z drugiej – zdaje się zmierzać w kierunku wykreowania dla Prezydenta RP kompetencji w tym zakresie. Należy wszelako zauważyć, że w myśl obecnie obowiązujących przepisów Prezydent RP nie ma kompetencji do tego rodzaju działań; ani Konstytucja RP, ani ustawy nie przewidują bowiem, by Prezydent RP mógł wiążąco wpływać na obsadę organów w niepaństwowych organizacjach

²³ P. Nazaruk, w: *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el. 2022, art. 33.

²⁴ Por. § 7 i 19–21 statutu.

będących osobami prawnymi. W mojej ocenie omawianą regulację należy interpretować w zgodzie z aktualnie obowiązującym porządkiem ustrojowym, a przez to odczytywać ją jako zobowiązanie PAU do zwrócenia się do Prezydenta RP z informacją o dokonanych wyborach poszczególnych władz organizacji. Nie można jednak wywodzić z niej kompetencji Prezydenta RP do wiążącego kształtowania substratu osobowego tych organów – tego rodzaju kompetencja musiałaby mieć umocowanie w akcie prawa powszechnie obowiązującego. Ewentualnie można by odczytywać przedmiotowe unormowanie jako swoistą „zachętę” dla Prezydenta RP do działania „grzecznościowego”, tj. do poinformowania PAU o tym, że organ ten przyjmuje dokonany wybór organów do wiadomości.

Po trzecie, należało by zwrócić uwagę na unormowania statutowe związane z majątkiem PAU. Kwestia odrębności i samodzielności majątkowej PAU jest wyraźnie w statucie zaznaczona. W § 25 wskazano, że majątek PAU składa się z ruchomości i nieruchomości przeznaczonych na ogólne jej cele oraz z majątku przeznaczonego na cele specjalne, którego używa się w myśl wskazówek ofiarodawcy. Z kolei w § 26 statutu określono rodzaje dochodów PAU. Zwraca uwagę to, że podstawowym źródłem finansowania PAU w myśl statutu są dochody z majątku tej organizacji, choć jednocześnie przepis zakłada, iż dochodem mogą być także „środki państwowe”.

Przechodząc do kwestii związków między PAU a osobami zaangażowanymi w jej działalność, należy przede wszystkim podkreślić, że ze statutu w sposób jednoznaczny wynika istnienie więzi członkostwa. Wniosek ten wypływa z wielu przepisów statutowych, z których należy wskazać m.in.: § 7 określający kompetencje Walnego Zgromadzenia PAU w zakresie wyboru jej członków (a także przyznawania godności członków honorowych), § 14 wskazujący kategorie członków PAU (członkowie krajowi, w członkowie krajowi czynni i członkowie korespondencji krajowi, a także członkowie zagraniczni)²⁵, § 15 (statuujący obowiązki krajowych i zagranicznych członków PAU), § 16 i 18 (ustalające procedurę wyboru członków PAU przez wydziały i Walne Zgromadzenie), § 17 (określający jeszcze jedną kategorię członkostwa, mianowicie członkostwo honorowe)²⁶. Warto także wskazać na przepis § 20, w myśl którego Prezes PAU wybiera Walne Zgromadzenie na trzy lata spośród członków czynnych, w tajnym głosowaniu, bezwzględną większością głosów. Jednoznaczne i konsekwentne oparcie PAU na konstrukcji członkostwa sprawia, że należy ją traktować jak osobę prawną o charakterze korporacyjnym (korporację). Członkostwo wyraża:

więź korporacyjną między osobą będącą członkiem a korporacją, polegającą na tym, że członek korporacji wchodzi w skład jej struktury organizacyjnej i w związku z tym przysługują mu w niej określone prawa i obowiązki. Korporacja opiera się bowiem na współ-

²⁵ Należy wskazać, że statut ogranicza liczbę członków PAU, a także określa wymogi umożliwiające pełnienie funkcji członka PAU (krajowymi członkami czynnymi lub korespondentami mogą być wybitni uczeni i artyści oraz wyjątkowo inne osoby, których twórczość przyniosła chlubę Narodowi Polskiemu; muszą oni posiadać obywatelstwo polskie. Zagranicznymi członkami PAU mogą być znakomici uczeni i twórcy mieszkający za granicą, o ile są obywatelami państwa innego niż Polska).

²⁶ Członkiem honorowym może być osoba, której zasługi dla Polski budzą powszechne uznanie.

działaniu grupy podmiotów dla osiągnięcia określonego celu. Współdziałanie to natomiast wyraża się w realizacji przysługujących praw i wykonywaniu obowiązków przez członków wobec korporacji jako pewnej zbiorowości najczęściej wyposażonej w odrębną od nich podmiotowość prawną²⁷.

Nie ulega wobec tego wątpliwości, że poprzez uwydatnienie kwestii członkostwa w PAU prawodawca statutowy wskazuje na korporacyjny charakter osoby prawnej.

W dalszej kolejności warto przejść do zagadnienia sposobu, w jaki statut PAU odnosi się do formy prawnej tej organizacji. Ustalenia powyższe, dotyczące osobowości prawnej PAU i jej korporacyjnego charakteru, sprawiają, że można spodziewać się, iż w statucie uregulowano pozycję prawną PAU jako zrzeszenia. Cechy podmiotu tego rodzaju najbardziej odpowiadają wskazanym już uwarunkowaniom determinującym działanie PAU. Zrzeszenie jest to bowiem „struktura, którą tworzą ludzie, oparta na dobrowolnej przynależności, stworzona w celu realizacji wspólnie ustalonych zamierzeń, osiąganych za pomocą wybranych środków”²⁸. Jednakże lektura statutu przywodzi do wniosku, iż nie ma w nim odwołania się do żadnej z obecnej w polskim porządku prawnym postaci zrzeszenia. Z § 2 można jedynie wywieść, że PAU jest „instytucją narodową użyteczności publicznej” i w tym zakresie „pozostaje pod opieką Władz Państwa, w szczególności zaś pod protektorem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej”. Rozwiązanie to nie daje wskazówek co do formy prawnej PAU. Trzeba bowiem zauważyć, że pojęcie „instytucji” nie określa jakiegokolwiek formuły prawno-organizacyjnej właściwej zrzeszeniom. Brak jest również w polskim porządku prawnym „instytucji narodowych użyteczności publicznej”. Jak się wydaje, formułę zastosowaną w statucie można zakwalifikować jako nawiązującą do tradycji oraz jednocześnie podkreślającą znaczącą rolę PAU jako organizacji trwale obecnej w polskim środowisku naukowym. Użycie w statucie sformułowania odnoszącego się do użyteczności publicznej można też odczytywać jako nawiązanie do istniejącej w polskim systemie prawa instytucji stowarzyszenia wyższej użyteczności. Organizacje tego rodzaju funkcjonowały na podstawie przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach²⁹. Przepis art. 46 rozporządzenia stanowił, że stowarzyszenia, których rozwój jest szczególnie użyteczny dla interesu państwowego lub społecznego Rzeczypospolitej, mogą być uznane za stowarzyszenia wyższej użyteczności³⁰. W obecnym stanie prawnym tego rodzaju wyróżnik

²⁷ K. Kopaczyńska-Pieczniak, *Rozdział II Członkostwo w korporacji*, w: *Korporacja. Elementy konstrukcji prawnej*, Warszawa 2019, LEX/el.

²⁸ M. Florczak-Wątor, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, red. P. Tuleja, LEX/el. 2021, art. 58. W szerszym ujęciu zrzeszenie jest rozumiane jako „typ zbiorowości społecznej, grupa utworzona dobrowolnie ze świadomym zamiarem osiągnięcia konkretnych celów, które charakteryzuje się tym, że jego członkowie uznają te same lub bardzo zbliżone wartości, formy zachowania, działania oraz postawy, związane z realizacją wytyczonych celów grupowych, a w obrębie zrzeszenia obowiązują mniej lub bardziej formalnie określone zasady kierowania, zarządzania i organizowania aktywności zbiorowych” (K. Kopaczyńska-Pieczniak, *Rozdział II Członkostwo w korporacji*, op. cit.).

²⁹ Dz.U. poz. 808, z późn. zm.

³⁰ W myśl art. 47 rozporządzenia uznanie danego podmiotu za stowarzyszenie wyższej użyteczności następowało w drodze rozporządzenia Rady Ministrów, wydanego na wniosek

„szczególnie istotnych” stowarzyszeń nie istnieje. Wszystkie stowarzyszenia, unormowane w Ustawie z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach³¹, mają równą pozycję prawną i nie ma normatywnych podstaw, by określić ich grupie przyznawać szczególne uprawnienia, faworyzujące te organizacje³².

Wziąwszy pod uwagę te ustalenia, należy skonstatować, że PAU jest niepaństwowym podmiotem posiadającym osobowość prawną, działającym na podstawie zasady dobrowolnego członkostwa osób fizycznych, cechującym się samorządnością, funkcjonującym dla szczególnie szlachetnych celów, jakimi są rozwój polskiej nauki i popularyzacja jej osiągnięć. Jego istota odpowiada zatem definicji stowarzyszenia wynikającej z art. 2 ust. 1 ustawy – Prawo o stowarzyszeniach („Stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem o celach niezarobkowych”). PAU jest bowiem organizacją (zrzeszeniem), w ramach której realizuje się konstytucyjną wolność zrzeszania się, a istnienie tej organizacji oraz członkostwo w niej zależą wyłącznie od woli osób fizycznych. PAU jest samorządna, albowiem, będąc osobą prawną i działając niezależnie od aparatu władz publicznych, swobodnie kształtuje strukturę organizacyjną, określa kryterium członkostwa, wyznacza zadania, przyjmuje metody funkcjonowania, a także podejmuje decyzje w zakresie intensywności podejmowanej działalności i obsadzania przez konkretne osoby stanowisk we władzach³³. PAU jest organizacją trwałą, albowiem jej zadania są zadaniami długoterminowymi, obliczonymi na działalność wieloletnią, bez określania horyzontu czasowego. Wreszcie PAU ma charakter zrzeszenia niezarobkowego, jako że głównym celem tej organizacji nie jest prowadzenie działalności zarobkowej, ale podejmowanie innych aktywności, związanych z celami statutowymi.

Tym samym, pomimo braku wyraźnego przesądzenia w przepisach statutowych w zakresie formy prawnej organizacji, PAU należy uznać za stowarzyszenie działające na podstawie powszechnie obowiązujących przepisów mających za swój przedmiot funkcjonowanie tego typu zrzeszeń. Trzeba także dodać, że PAU jest ujęta w rejestrze stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji oraz samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej Krajowego Rejestru Sądowego³⁴.

Ministra Spraw Wewnętrznych postawiony w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami. Z punktu widzenia praktyki działania zrzeszeń tego rodzaju istotne znaczenie miały m.in. art. 48 („Stowarzyszenie może przyjmować zapisy i darowizny oraz nabywać majątek ruchomy i nieruchomy bez ograniczeń i bez potrzeby uzyskiwania zezwoleń, przewidzianych w przepisach specjalnych, regulujących sprawy zapisów i darowizn oraz nabywania majątku przez osoby fizyczne i prawne”) oraz art. 51 („Uznaniu może towarzyszyć nadanie stowarzyszeniu przywileju wyłączności działania w określonym zakresie na obszarze całego Państwa lub mniejszym, co pociągnie za sobą wyłączenie wszelkich innych stowarzyszeń od wkraczania w ten zakres na odpowiednim obszarze bez względu na ich dotychczasowe uprawnienia i brzmienie statutów”).

³¹ Dz.U. z 2020 r., poz. 2261.

³² Można dodać, że art. 53 ustawy – Prawo o stowarzyszeniach stanowił, że stowarzyszeniom, które do dnia wejścia ustawy w życie były stowarzyszeniami wyższej użyteczności, przyznaje się tytuł honorowy „Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności” i wpisuje się je do rejestru stowarzyszeń. Przepis miał charakter regulacji dostosowującej. Został on jednak uchylony z dniem 13 marca 1990 r. na mocy Ustawy z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie ustawy – Prawo o stowarzyszeniach i ustawy o szkolnictwie wyższym (Dz.U. poz. 86).

³³ Zob. A. Rzetecka-Gil, w: *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, LEX/el. 2017, art. 2.

³⁴ PAU jest wpisana pod nr 0000213557. We wpisie wprost wskazano na formę prawną PAU (stowarzyszenie).

PAU JAKO PODMIOT SYSTEMU SZKOLNICTWA WYŻSZEGO I NAUKI

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce³⁵ (dalej: Pswn) jako regulacja o charakterze kompleksowym normuje zasady funkcjonowania systemu szkolnictwa wyższego i nauki. W art. 7 ustawy wskazuje się na składniki systemu, a dokładniej – na instytucje tworzące system szkolnictwa wyższego i nauki (ust. 1) oraz działające na rzecz tego systemu³⁶ (ust. 2). Do elementów składowych systemu Pswn zalicza się: uczelnie, federacje podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki, Polską Akademię Nauk, instytuty naukowe Polskiej Akademii Nauk, instytuty badawcze, międzynarodowe instytuty naukowe utworzone na podstawie odrębnych ustaw działające na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, Centrum Łukasiewicz, instytuty działające w ramach Sieci Badawczej Łukasiewicz, Polską Akademię Umiejętności, a także inne podmioty prowadzące głównie działalność naukową w sposób samodzielny i ciągły.

Jak wynika z powyższego, PAU jest wprost ujęta w przepisach ustawy jako immanentny składnik systemu szkolnictwa wyższego i nauki³⁷. Trzeba dostrzec, że PAU jest jedyną instytucją niepubliczną (nieutworzoną przez organy władzy publicznej), która jako indywidualnie oznaczony podmiot została wskazana w katalogu instytucji systemu szkolnictwa wyższego i nauki (w katalogu tym mieszczą się także inne podmioty niepubliczne, lecz zostały one wskazane jedynie rodzajowo³⁸ bądź w sposób dorozumiany³⁹). Przedmiotowe rozstrzygnięcie prawodawcze należy odczytywać jako świadome działanie ustawodawcy, zmierzające do wyróżnienia PAU spośród innych podmiotów funkcjonujących w tożsamej formie prawnej i w analogicznych obszarach. Trzeba bowiem zauważyć, że PAU można jednocześnie zaliczyć do podmiotów, które prowadzą głównie działalność naukową w sposób samodzielny i ciągły, a zatem do tych podmiotów, które są elementami systemu szkolnictwa wyższego i nauki dzięki spełnianiu warunków określonych w Pswn. Warunki te nie faworyzują żadnej z organizacji, są równe i mają zobiektywizowany charakter.

Prowadzi to do sytuacji, w której PAU pozostanie elementem systemu szkolnictwa wyższego i nauki niezależnie od tego, czy będzie w przyszłości instytucją

³⁵ Dz. U. z 2023 r. poz. 742, z późn. zm.

³⁶ Są to: Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej, Narodowe Centrum Badań i Rozwoju, Narodowe Centrum Nauki, Agencja Badań Medycznych oraz Akademia Kopernikańska.

³⁷ Warto dostrzec, iż w stanie prawnym poprzedzającym Pswn brak było nawet próby zdefiniowania systemu szkolnictwa wyższego. Zwrócono na to uwagę w piśmiennictwie: „W Prawie o szkolnictwie wyższym z 2005 r. w art. 4 ust. 3 wprowadzone zostało niezdefiniowane w tej ustawie pojęcie systemu edukacji i nauki, ze wskazaniem uczelni jako integralnej jego części. Domyślnie system szkolnictwa wyższego tworzyły uczelnie, tj. szkoły wyższe prowadzące studia wyższe, utworzone w sposób określony w ustawie (art. 2 ust. 1 pkt 1 p.s.w.). Ustawa z 30.04.2010 r. o zasadach finansowania nauki (Dz.U. z 2018 r. poz. 87) nie wskazywała katalogu podmiotów tworzących system (nauki) badań naukowych ani zbioru instytucji prowadzących działalność naukową” (J. Woźnicki, w: I. Degtyarova, M. Dokowicz, M. Hulicka, T. Jędrzejewski, A. Mrozowska, P. Wojciechowski, J. Woźnicki, *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz*, Warszawa 2019, art. 7).

³⁸ Chodzi o podmioty wskazane w art. 7 ust. 1 pkt 8 Pswn.

³⁹ Mowa o uczelniach niepublicznych.

prowadzącą „głównie działalność naukową w sposób samodzielny i ciągły”. Nawet gdyby PAU, z różnych przyczyn, tego rodzaju działalności nie prowadziła, jedynym rozstrzygającym o dalszym jej statusie jako elemencie systemu szkolnictwa wyższego i nauki będzie ustawodawca. Jedynym sposobem, by wykluczyć PAU z tego systemu, będzie ingerencja prawodawcza polegająca na zmodyfikowaniu katalogu z art. 7 ust. 1 Pswn. Umocowanie PAU w przepisach ustawy sprawia, że w stosunku do niej nie zachodzi konieczność weryfikacji istnienia okoliczności wskazanych w art. 7 ust. 1 pkt 8 Pswn; innymi słowy, ilekroć przepisy prawa przydają określone uprawnienie „podmiotowi systemu szkolnictwa wyższego i nauki”, w stosunku do PAU nie będzie potrzeby sprawdzania, czy organizacja ta spełnia warunki związane z prowadzeniem działalności naukowej. To przepisy Pswn określają status PAU w tym zakresie, natomiast nie będzie tego czynić żaden organ w jakiegokolwiek procedurze weryfikacyjnej (tj. na etapie stosowania prawa)⁴⁰.

Rodzi się w związku z tym pytanie, czym było uzasadnione to rozstrzygnięcie prawodawcze. Istnienie wyróżnika, szczególnej cechy, dawałoby merytoryczne podstawy do tego, aby ująć wprost w przepisach prawa jedną z instytucji systemu i w ten sposób trwale ją w nim umocować. W mojej ocenie można wskazać kilka przyczyn zamieszczenia omawianego rozwiązania w ustawie. Po pierwsze, należy podkreślić wyjątkowy – wszechstronny (interdyscyplinarny) i nieograniczony terytorialnie – zakres działania tej organizacji. PAU, stosownie do swego statutu, „jest instytucją powołaną do pielegnowania nauki i kultury”⁴¹. To ogólnie określone zadanie zostało doprecyzowane w akcie organizacyjnym poprzez wskazanie uwarunkowań strukturalnych, które kierunkują pracę tej organizacji. Stosownie bowiem do § 6 statutu, PAU składa się z sześciu wydziałów: Wydziału Filologicznego, Wydziału Historyczno-Filozoficznego, Wydziału Nauk Ścisłych i Technicznych, Wydziału Przyrodniczego, Wydziału Lekarskiego oraz Wydziału Twórczości Artystycznej. Przy wydziałach mogą być powoływane komisje i komitety stałe lub czasowe do badań i zadań specjalnych. Komisje te funkcjonują w obszarach wykraczających poza przedmiot działania wydziałów, dekodowany poprzez literalne odczytywanie tego zakresu z nazw wydziałów, co niewątpliwie świadczy o poszukiwaniu nowych pól badawczych przez PAU i o elastyczności w podejściu do zagadnień organizacyjno-strukturalnych⁴². To jednak nie wszystko, albowiem inne regulacje statutowe (§ 12) wskazują, że do zadań interdyscyplinarnych mogą być również

⁴⁰ Zagadnienie kwalifikowania podmiotów jako elementów systemu szkolnictwa wyższego i nauki było m.in. przedmiotem rozważań zawartych w uzasadnieniu wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 23 czerwca 2020 r., sygn. akt I OSK 284/20, w którym stwierdzono m.in., że „Żaden przepis ustawy nie daje podstaw do aprobaty poglądu, zgodnie z którym dopiero wpis jednostki do systemu POL-on tworzy jej podmiotowość i tym samym kreuje możliwość ubiegania się o przyznanie kategorii naukowej. Przeciwnie, z treści art. 346 ust. 1 p.s.w. w związku z art. 7 tej ustawy wprost wynika, że wpisowi do systemu podlegają m.in. inne podmioty prowadzące głównie działalność naukową w sposób samodzielny i ciągły”.

⁴¹ § 2 statutu PAU.

⁴² Przykładowo, przy Wydziale Historyczno-Filozoficznym działają: Komisja Środkowo-europejska, Komisja Wschodnioeuropejska, Komisja Prehistorii Karpat, Komisja Historii i Kultury Żydów, Komisja Prawnicza, Komisja Historii Wojen i Wojskowości, Komisja Etnograficzna, Komisja Nauk Ekonomicznych, Komisja Archeologii Kraju Śródziemnomorskich, Komisja Medjoznawcza oraz Komisja Biograficzna.

powoływane Komisje i Komitety międzywydziałowe⁴³. W sumie zakres działania PAU obejmuje bardzo szerokie spektrum zagadnień, a aktywność tej organizacji na polu naukowym odnosi się, w mniejszym lub większym stopniu, do wszystkich dziedzin nauki. Zdecydowanie wyróżnia to PAU na tle innych organizacji (towarzystw naukowych), zwykle koncentrujących swoją aktywność badawczą na określonej dyscyplinie bądź nawet jej wycinku. Owa kompleksowość PAU sprawia, że należy o organizacji tej mówić jako o *sui generis* instytucji naukowej, o rozbudowanym polu zainteresowań badawczych oraz posługującej się metodą interdyscyplinarności. Trzeba również podkreślić wątek terytorialnego zakresu działania PAU. Otóż stosownie do § 4 statutu tej organizacji, jej siedzibą jest Kraków, ale może ona tworzyć stacje naukowe i Komisje w innych miejscowościach Rzeczypospolitej Polskiej lub poza jej granicami⁴⁴. Wskazuje to na potencjalnie nieograniczony zakres działania PAU, ale świadczy również o zdolności tej instytucji w zakresie organizowania szeroko zakrojonych działań i utrzymywania złożonej struktury wewnętrznej, obejmującej również ośrodki położone poza granicami kraju. Po drugie, należy zwrócić uwagę na to, że obecnie funkcjonująca PAU jest kontynuatorem działań mających na celu ochronę i rozwijanie dorobku zgromadzonego na przestrzeni stu kilkudziesięciu lat. PAU jest tym samym ośrodkiem, który wyróżnia się na tle innych polskich towarzystw naukowych pod względem utrzymania ciągłości funkcjonowania w zakresie prowadzenia różnorodnych prac badawczych⁴⁵. W tym funkcjonalnym ujęciu PAU, pomimo swojego niepaństwowego charakteru, zbliża się do sfery użyteczności publicznej, rozumianej szeroko, jako działalność łącząca się z powszechnością i dostępnością dla ogółu społeczeństwa⁴⁶, na rzecz dobra powszechnego, na rzecz celów ogólnych. W tym kontekście szczególnie należy podkreślić te przejawy działań PAU, które łączą się z upowszechnianiem wiedzy naukowej, mają na celu krzewienie świadomości społecznej w wielu dziedzinach,

⁴³ Obecnie są to: Komisja Zagrożeń Cywilizacyjnych, Komisja Historii Nauki, Komisja do Oceny Podręczników Szkolnych, Komisja Spraw Europejskich, Komisja Filozofii Nauk, Komisja do badań Diaspory Polskiej, Komisja Antropologiczna, Komisja Ergonomii, Komisja Zarządzania Kulturą i Mediami oraz Komisja międzynarodowa – Polska Grupa CIHEC.

⁴⁴ Obecnie funkcjonują w Polsce stacje naukowe w Katowicach i w Gdańsku, a za granicą – w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie. W myśl § 4 statutu PAU do założenia stacji naukowej poza granicami państwa potrzebna jest zgoda Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Należy jednak zaznaczyć, że w przepisach prawa powszechnie obowiązującego brak jest unormowań ustanawiających kompetencje tego rodzaju dla Prezydenta RP. Nie może jej w żadnym razie kreować akt wewnątrzorganizacyjny, jakim jest statut stowarzyszenia. Dlatego też wzmiankowany przepis statutowy odczytuje jako ograniczenie, które organizacja sama na siebie nakłada. Jest to zatem zobowiązanie właściwych organów PAU do tego, aby przed powołaniem stacji naukowej za granicą zwrócić się do Prezydenta RP z informacją o tym, że powstał tego rodzaju zamiar.

⁴⁵ Należy wszelako zwrócić uwagę na to, że w Polsce funkcjonują także inne towarzystwa naukowe o wieloletniej tradycji, sięgającej do XIX w. – np. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (rok zał. 1857), Towarzystwo Naukowe Płockie (1820), Towarzystwo Naukowe w Toruniu (1875), Polskie Towarzystwo Filologiczne (1893), Polskie Towarzystwo Historyczne (1886), Warszawskie Towarzystwo Muzyczne im. Stanisława Moniuszki (1870) – zob. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Towarzystwa-naukowe-dzialajace-w-Polsce;447101.html> (dostęp: 11.08.2022).

⁴⁶ Por. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 26 listopada 2009 r., sygn. akt I OSK 222/09.

a także zmierzają do wyróżnienia osób szczególnie zasłużonych na tych polach (mam w tym zakresie na myśli w szczególności działalność publikacyjną PAU⁴⁷ oraz aktywność związana z przyznawaniem nagród za wybitne osiągnięcia naukowe⁴⁸). Po trzecie, należy zwrócić uwagę na okoliczność, iż znaczenie PAU jako bardzo ważnego komponentu polskiej nauki zostało potwierdzone instytucjonalnymi więzami między tą organizacją a innymi polskimi ośrodkami naukowymi. W szczególności należy w tym względzie przywołać prowadzenie przez PAU Biblioteki Naukowej, która działa od 1 stycznia 2000 r.: „Jej zawiązki tworzyło w połowie XIX w. Towarzystwo Naukowe Krakowskie. Do 1952 r. działała ona jako Biblioteka A[kademii] U[miejętności] (od 1872) i PAU (od 1920), a od 1953 r. jako samodzielna placówka PAN. W wyniku porozumienia między PAN i PAU z 20 X 1999 przeszła pod zarząd PAU”⁴⁹. Na podobnej zasadzie współpracy międzyinstytucjonalnej funkcjonuje Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie: „Oprócz zasobu PAN (od 1953) przechowuje ono akta Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815–1872) i innych stowarzyszeń krakowskich, przede wszystkim AU (od 1872) i PAU (1918–1952 i od 1989), a także liczne spuścizny uczonych (...). W wyniku porozumienia między PAN i PAU, od 1 IV 2002 działa jako samodzielna jednostka (dotąd Oddział Archiwum PAN w Warszawie) pod nazwą Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie”⁵⁰. Trzeba też wspomnieć o tym, że PAU jest zaangażowana w funkcjonowanie Biblioteki Polskiej w Paryżu, powołanej w 1838 r. przez członków tzw. wielkiej emigracji: „PAU przyjęła na siebie obowiązek współfinansowania Biblioteki (ze środków przyznawanych przez Ministerstwo Edukacji i Nauki). Wspiera także pracę merytoryczną: w l. 2004–2011 wysyłając wysoko kwalifikowanych pracowników merytorycznych, a obecnie wnioskując i realizując projekty badawcze skierowane na inwentaryzację, katalogowanie, opracowywanie i digitalizację zbiorów BPP”⁵¹.

Moim zdaniem powyższe okoliczności usprawiedliwiają pogląd, w myśl którego PAU stanowi twór wyjątkowy, o szczególnych zadaniach i niepowtarzalnych

⁴⁷ PAU wydaje czasopisma naukowe (m.in. „Acta Archaeologica Carpathica”, „Acta Militaria Mediaevalia”, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, „Folia Historiae Artium”, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, „Studia Historiae Scientiarum”), rozprawy wydziałów PAU, wydawnictwa seryjne (m.in. *Studia i materiały do dziejów Polskiej Akademii Umiejętności*, *Biblioteka Przekładów z Literatury Starożytnej, Moravia Magna, Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*), *Prace Komisji PAU* (m.in. *Prace Komisji Astrofizyki*, *Prace Komisji PAU do Badań Diaspory Polskiej*, *Monografie Komisji Etnograficznej*, *Prace Komisji Etyki Medycznej*, *Prace Komisji „Fides et Ratio”*, *Prace Komisji Filologii Klasycznej*, *Prace Komisji Historii i Kultury Żydów*, *Prace Komisji Historii Wojen i Wojskowości*), a nadto wydawnictwa pozaseryjne.

⁴⁸ PAU przyznaje m.in. Nagrodę Polskiej Akademii Umiejętności im. Erasma i Anny Jerzmanowskich, Nagrodę Naukową im. Mikołaja Kopernika (w 9 kategoriach – astronomii, ekonomii, filologii klasycznej, filozofii przyrody, kosmologii i astrofizyki, matematyki, medycyny, nauk o Ziemi oraz prawa), Nagrodę im. Profesora Mariana Mięśowicza, Nagrodę im. Profesora Tadeusza Browicza, Nagrodę im. Profesora Adama Bielańskiego.

⁴⁹ <https://pau.krakow.pl/index.php/pl/struktura/biblioteka-naukowa-pau-i-pan> (dostęp: 11.08.2022).

⁵⁰ <https://pau.krakow.pl/index.php/pl/struktura/archiwum-nauki-pan-i-pau> (dostęp: 11.08.2022).

⁵¹ <https://pau.krakow.pl/index.php/pl/struktura/biblioteka-polska-w-paryzu> (dostęp: 11.08.2022).

tradycjach, a przy tym połączony więzami z instytucjami publicznymi działającymi w zakresie prowadzenia działalności naukowej i popularyzowania jej wyników (w szczególności z Polską Akademią Nauk). PAU wyróżnia zatem nie tyle status prawny, lecz funkcje, które pełni, zasięg badań naukowych, rozległość zainteresowań badawczych, swoista służebność wobec obywateli, renoma, jaką cieszy się w polskim środowisku naukowym, aktywność wydawnicza, a także zaangażowanie w prowadzenie (czy też współprowadzenie) instytucji działających w sferze nauki. W mojej ocenie nie ma z kolei znaczenia to, że PAU używa w swojej nazwie pojęcia „akademia”. Z punktu widzenia systemu szkolnictwa wyższego i nauki jest to sformułowanie właściwe kwalifikowaniu uczelni do określonej kategorii (uczelni akademickiej⁵²).

UPRAWNIENIA I OBOWIĄZKI PAU WYNIKAJĄCE Z PRZEPISÓW PRAWA

1. Należy najpierw wskazać na uprawnienia PAU związane z instytucją zwolnień przewidzianych w Ustawie z dnia 19 marca 2004 r. – Prawo celne. W przepisach tej ustawy ujęto kwestię zwolnień celnych, które „stanowią wyjątek od zasady powszechnego poboru należności celnych, która oznacza, że od każdego towaru przywożonego z terytorium państwa trzeciego na obszar celny UE wymagane są należności przywozowe. Zgłaszający może skorzystać ze zwolnienia z należności celnych przywozowych, pod warunkiem że wynika to z przepisów prawa”⁵³. Z ustawy wynika, że mechanizm ten może być ustanowiony wobec:

- jednostek i organizacji uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od cła materiałów dydaktycznych, naukowych i kulturalnych;
- prywatnych instytucji uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od cła przyrządów i aparatury naukowej;
- prywatnych instytucji uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od cła zwierząt specjalnie przygotowanych do użytku laboratoryjnego oraz substancji biologicznych lub chemicznych;
- instytucji i laboratoriów uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od cła;
- jednostek służby zdrowia oraz instytutów medycznych uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od cła;
- instytucji kontroli jakości surowców używanych do produkcji produktów leczniczych uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od cła.

⁵² W myśl art. 14 ust. 1 Pswn uczelnia jest uczelnią akademicką, jeżeli prowadzi działalność naukową i posiada kategorię naukową A+, A albo B+ w co najmniej jednej dyscyplinie naukowej albo artystycznej. Na temat genezy pojęcia „akademia” w polskim systemie szkolnictwa wyższego i nauki zob. J. Woźnicki, w: I. Degtyarova, M. Dokowicz, M. Hulicka, T. Jędrzejewski, A. Mrozowska, P. Wojciechowski, J. Woźnicki, *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz*, op. cit., art. 16.

⁵³ M. Laszuk, w: E. Komorowski, R. Michalski, M. Laszuk, *Prawo celne. Komentarz*, Warszawa 2022, art. 36.

PAU jest instytucją uprawnioną do korzystania ze zwolnienia od należności przywozowych w trzech aspektach. Po pierwsze – w zakresie przyrządów i aparatury naukowej. Stosownie bowiem do przepisów rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 grudnia 2010 r. w sprawie wykazu prywatnych instytucji uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od należności przywozowych przyrządów i aparatury naukowej, PAU jest wymieniona w katalogu podmiotów uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od należności przywozowych przyrządów i aparatury naukowej, o których mowa w art. 44 ust. 2 lit. b rozporządzenia Rady (WE) nr 1186/2009 z dnia 16 listopada 2009 r. ustanawiającego wspólnotowy system zwolnień celnych (Dz. Urz. UE L 324 z 10.12.2009, s. 23), zawartym w załączniku do aktu wykonawczego⁵⁴.

Po drugie, PAU jest ujęta w wykazie jednostek i organizacji uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od należności przywozowych materiałów dydaktycznych, naukowych i kulturalnych, stanowiącym załącznik do rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 grudnia 2010 r. w sprawie wykazu jednostek i organizacji uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od należności przywozowych materiałów dydaktycznych, naukowych i kulturalnych (Dz.U. z 2022 r., poz. 1612).

Po trzecie, PAU jest także wymieniona w katalogu prywatnych instytucji uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od należności przywozowych zwierząt specjalnie przygotowanych do użytku laboratoryjnego oraz substancji biologicznych lub chemicznych (rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 grudnia 2010 r. w sprawie wykazu prywatnych instytucji uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od należności przywozowych zwierząt specjalnie przygotowanych do użytku laboratoryjnego oraz substancji biologicznych lub chemicznych, Dz.U. poz. 1738, z późn. zm.).

2. PAU jest podmiotem, który korzysta z przewidzianych w Pswn środków finansowych na szkolnictwo wyższe i naukę. Stosownie do art. 366 ust. 1 pkt 6 Pswn, PAU otrzymuje środki na prowadzenie działalności naukowej i na realizację inwestycji w obszarze działalności badawczej, a także może otrzymywać środki w ramach stypendiów i programów ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego i nauki. W myśl art. 368 ust. 7 Pswn wysokość subwencji ze środków finansowych, o których mowa w art. 365 pkt 2 lit. a i b, dla PAU ustala minister na wniosek PAU. Sposób ustalania wysokości subwencji dla PAU określa akt wykonawczy,

⁵⁴ Warto zauważyć, że w załączniku tym zawarto „wykaz prywatnych instytucji, których podstawową działalnością jest nauczanie lub prowadzenie badań naukowych, uprawnionych do korzystania ze zwolnienia od należności przywozowych przyrządów i aparatury naukowej”. Tym samym – zasadnie – PAU została zaliczona do „instytucji prywatnych”. Choć ustawa – Prawo celne nie zawiera definicji tego pojęcia (posługuje się nim w art. 44 i 45), to można zasadnie wywodzić, że chodzi o takie instytucje, których powstanie nie było spowodowane działaniem władz publicznych (do innych instytucji wskazanych w załączniku należą uczelnie niepubliczne, uczelnie i wyższe seminaria duchowne prowadzone przez kościoły i związki wyznaniowe, niepubliczne szkoły i placówki, instytuty badawcze, instytuty Sieci Badawczej Łukasiewicz, przedsiębiorcy posiadający status centrum badawczo-rozwojowego, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich oraz Zakłady Kórnickie).

wydany na podstawie art. 402 Pswn⁵⁵. Należy przy tym dodać, że PAU jest jedynym stowarzyszeniem, które otrzymuje środki publiczne określone w Pswn w formie subwencji. Inne organizacje funkcjonujące w tej formule prawnej mogą korzystać z niektórych środków przeznaczanych na szkolnictwo wyższe i naukę, jednak nie są one przekazywane w formie subwencji⁵⁶.

3. PAU jest również uwzględniona w niektórych przepisach dotyczących przyznawania nagród w obszarze szkolnictwa wyższego i nauki. W tym zakresie należy wskazać, że prezes PAU jest określony jako podmiot, który może wnioskować o przyznanie nagród do:

- 1) ministra właściwego do spraw gospodarki morskiej – w zakresie nagród tego ministra dla nauczycieli akademickich⁵⁷;
- 2) ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego i nauki – w zakresie nagród za znaczące osiągnięcia w zakresie działalności naukowej, dydaktycznej, wdrożeniowej lub organizacyjnej oraz nagród za całokształt dorobku⁵⁸;
- 3) Prezesa Rady Ministrów – w zakresie nagród za wyróżniające się rozprawy doktorskie, wysoko ocenione osiągnięcia będące podstawą nadania stopnia doktora habilitowanego lub osiągnięcia w zakresie działalności naukowej lub wdrożeniowej⁵⁹.

4. Należy ponadto zwrócić uwagę na regulacje, na mocy których PAU jest uwzględniona jako podmiot zaangażowany w różnego rodzaju mechanizmy, mające na celu zagwarantowanie wysokiego poziomu przedsięwzięć w obszarze oświaty i nauki. W tym zakresie należy wskazać w szczególności na:

⁵⁵ Upoważnienie zawarte w tym artykule zostało zrealizowane poprzez wydanie rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 9 września 2019 r. w sprawie sposobu podziału środków finansowych na utrzymanie i rozwój potencjału dydaktycznego oraz potencjału badawczego znajdujących się w dyspozycji ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego i nauki oraz na zadania związane z utrzymaniem powiatowych statków szkolnych i specjalistycznych ośrodków szkoleniowych kadr powietrznych (Dz.U. z 2022 r., poz. 305, z późn. zm.).

⁵⁶ Środki na realizację programów i przedsięwzięć ministra, a także środki na zadania finansowane z udziałem środków pochodzących z budżetu Unii Europejskiej albo z niepodlegających zwrotowi środków z pomocy udzielanej przez państwa członkowskie Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA), albo z innych środków pochodzących ze źródeł zagranicznych niepodlegających zwrotowi przysługują, na mocy art. 366 ust. 1 pkt 8 Pswn, jednostce organizacyjnej działającej na rzecz upowszechniania nauki. Prawodawca nie zawezął stosowania tego przepisu do organizacji funkcjonujących w określonych formach prawnych, stąd należy uznać, że mogą to być również stowarzyszenia.

⁵⁷ Por. § 9 ust. 1 pkt 2 lit. c rozporządzenia Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej z dnia 16 kwietnia 2019 r. w sprawie nagród ministra właściwego do spraw gospodarki morskiej dla nauczycieli akademickich (Dz.U. poz. 846).

⁵⁸ Por. § 4 ust. 1 pkt 7 rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 stycznia 2019 r. w sprawie nagród ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego (Dz.U. z 2021 r., poz. 2286).

⁵⁹ Por. § 6 ust. 1 pkt 4 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 maja 2019 r. w sprawie kryteriów i trybu przyznawania nagród Prezesa Rady Ministrów oraz wniosku o ich przyznanie (Dz. U. z 2023 r. poz. 368).

- udział PAU w procedurze wpisu na listę rzeczoznawców do spraw podręczników do kształcenia ogólnego oraz na listę rzeczoznawców sporządzających opinie językowe⁶⁰;
- udział PAU w procedurze wpisu na listę arbitrów w zakresie egzaminu maturalnego⁶¹;
- wymienienie biblioteki prowadzonej przez PAU w wykazie bibliotek, które posiadają zbiory zaliczane do narodowego zasobu bibliotecznego⁶²;
- wskazanie PAU jako instytucji, z którą może współpracować Pełnomocnik Rządu do spraw Rozwoju i Umieędzynarodowienia Edukacji i Nauki⁶³.

ZAKOŃCZENIE

Należy stwierdzić, że ustalenia dokonane w artykule pozwoliły na wyciągnięcie wniosków dotyczących statusu prawnego PAU i jej zadań. W zakresie statusu PAU warto zaznaczyć, że jest ona osobą prawną funkcjonującą w formie prawnej stowarzyszenia (rejestrowanego), a jednocześnie organizacją wprost zaliczoną przez ustawodawcę do kategorii podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki. Za tym ostatnim rozwiązaniem przemawiają przede wszystkim: wyjątkowy dorobek PAU w obszarze prowadzenia działalności naukowej i popularyzowania jej wyników, a także uniwersalność podejmowanych aktywności, tradycja i renoma w środowisku naukowym, zauważona przez prawodawcę i odzwierciedlona w wielu regulacjach prawnych. Jednocześnie trzeba dostrzec, że wbrew unormowaniom statutowym PAU nie przysługuje szczególny ustrojowy status wśród innych zrzeszeń; Prawo o stowarzyszeniach nie przewiduje bowiem unormowań wyróżniających PAU, brak również regulacji powszechnie obowiązujących, które uznawałyby PAU za stowarzyszenie szczególnego rodzaju.

BIBLIOGRAFIA

- Biliński P., Skrzyński T., *Zarząd majątkami Polskiej Akademii Umiejętności w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2010, t. VIII.
- Danowska E., *Akademia Umiejętności – Polska Akademia Umiejętności. Czas przelomu po odzyskaniu niepodległości*, „Rocznik Biblioteki Kraków” 2018, r. II.
- Dybiec J., *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Kraków 1993.

⁶⁰ Zob. § 11 ust. 2 i 3 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 października 2019 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego podręczników (Dz.U. poz. 2013).

⁶¹ Zob. art. 9ca ust. 3 pkt 2 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2022 r., poz. 2230).

⁶² Zob. załącznik do rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz.U. z 2021 r., poz. 1308).

⁶³ Zob. § 3 ust. 2 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2022 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do spraw Rozwoju i Umieędzynarodowienia Edukacji i Nauki (Dz.U. poz. 945).

- Florczak-Wątor M., w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. II, red. P. Tuleja, LEX/el. 2021, art. 58.
- Kopaczyńska-Pieczniak K., *Rozdział II Członkostwo w korporacji*, w: *Korporacja. Elementy konstrukcji prawnej*, Warszawa 2019.
- Kutrzeba S., *Polska Akademia Umiejętności: 1872–1937*, Kraków 1938.
- Laszuk M., w: E. Komorowski, R. Michalski, M. Laszuk, *Prawo celne. Komentarz*, Warszawa 2022, art. 36.
- Maciuk M., Mrówka M., *Wokół 200. rocznicy powołania Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815–1872)*, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2016, t. 22.
- Nazaruk P., w: *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, LEX/el. 2022, art. 33.
- Rzetecka-Gil A., w: *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, LEX/el. 2017, art. 2.
- Sławoj Z., *Polska Akademia Umiejętności w służbie narodu*, „*Niepodległość i Pamięć*” 1998, nr 13.
- Woźnicki J., w: I. Degtyarova, M. Dokowicz, M. Hulicka, T. Jędrzejewski, A. Mrozowska, P. Wojciechowski, J. Woźnicki, *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Komentarz*, Warszawa 2019, art. 7.

Cytuj jako:

Gubała M., *Status prawny Polskiej Akademii Umiejętności*, „*Ius Novum*” 2023 (17) nr 3, s. 126–144. DOI: 10.26399/iusnovum.v17.3.2023.25/m.gubala